

Shahribonu IMOMOVA,
“Guliston” va “Teatr” jurnallari birlashgan
tahririyati bosh muharriri

ASKIYA VA QIZIQCHILIKDA TEATR SAN'ATINING O'RNI

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining muhim janrlari hisoblangan askiya va qiziqchilik san'atining milliy teatr shakllanishidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ularning sahnaviylik, obrazlilik, improvizatsiya, dramaturgik element va ijtimoiy tanqid kabi xususiyatlari o'rganilib, professional teatr san'ati bilan uzviy bog'liqligi ilmiy asoslab beriladi. Ayni paytda an'anaviy ommaviy tomoshalar zamonaviy teatr estetikasiga qanday ta'sir ko'rsatishi bayon etiladi.

Kalit so'zlar: askiya, qiziqchilik, xalq teatri, milliy teatr, improvizatsiya, dramaturgiya, aktyorlik mahorati, sahna madaniyati.

Аннотация: В данной статье представлен научно-теоретический анализ роли искусства аскии и комедии, которые считаются важными жанрами узбекского народного устного творчества, в формировании национального театра. Изучены их особенности, такие как сценичность, образность, импровизация, драматургические элементы и социальная критика, а также обоснована их тесная связь с профессиональным театральным искусством. Показано также влияние народных исполнительских традиций на современную театральную эстетику.

Ключевые слова: аския, комедия, народный театр, национальный театр, импровизация, драматургия, актерское мастерство, сценическая культура.

Abstract. This article presents a scientific and theoretical analysis of the role of askiya and comedy, considered important genres of Uzbek folklore, in the development of national theater. Their characteristics, such as theatrical performance, imagery, improvisation, dramatic elements, and social criticism, are examined, and their close connection with professional theater art is substantiated. The influence of folk performance traditions on modern theatrical aesthetics is also demonstrated.

Keywords: askiya, comedy, folk theater, national theater, improvisation, dramaturgy, acting, stage culture.

Har bir xalqning milliy teatri uning madaniy ildiz va an'analari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. O'zbek teatri ham bevosita xalq og'zaki ijodi namunalari, askiya va qiziqchilik san'ati negizida rivojlanib kelmoqda. Teatr san'ati daf'atan hozirgi professional shaklga kirib qolmagan. O'tmishda u sahnaviy ko'rinish, hajviy chiqish va tomosha shaklida mavjud bo'lib, keyinchalik shakl-u shamoyili, mazmun-mundariyasi kengayib boravergan.

Askiya va qiziqchilik nafaqat ko'ngilochar janr, balki ijtimoiy fikrni shakllantiruvchi, axloqiy qadriyatlarni targ'ib etuvchi va jamiyatdagi muammolarni yorituvchi badiiy vosita sifatida xizmat qilgan. Shu nuqtayi nazardan, ularni milliy teatrsan'atiningtarixiyvaestetikpoydevorisifatida baholash mumkin. Askiya – bu hozirjavoblikka asoslangan so'zlashuv musobaqasi bo'lib, u qiziqchining zehniyl salohiyati va nutq madaniyatini namoyon etadi. Askiyabozlar

muayyan mavzu doirasida so'z o'yini, kinoya va ramziy ifoda orqali fikr almashadilar. Masalan, manman amaldor, soddagina dehqon, ta'magir shifokor yoki ziyrak tadbirkor obrazi orqali jamiyat hayotida uchraydigan turfa xarakterlar ochib beriladi. Bu esa teatrdagi obraz yaratish jarayoni bilan uyg'unlik kasb etadi.

Askiya – faqat kulgi emas, tafakkur maktabi. Askiya ko'pincha shunchaki kuldiradigan so'z o'yini sifatida tasavvur qilinadi. Aslida u xalqning topqirligi, hozirjavoblighi, til sezgisi va ijtimoiy kuzatuvchanligini namoyon etadigan yuksak og'zaki san'atdir.

YUNESKO Askiyani 2014-yilda Insoniyat nomoddiy madaniy merosining Reprezentativ ro'yxatiga kiritgan. Bu uning nafaqat milliy, balki umuminsoniy madaniy qadriyat sifatida e'tirof etilganini ko'rsatadi.

Qiziqchilik xalq tomoshalarining eng qadimiy va ommaviy shakllaridan biri hisoblanadi. Unda kulgi, hajv, sahnaviy harakat va jismoniy ifoda muhim ahamiyatga ega. Qiziqchilik san'ati quyidagi dramaturgik elementlar bilan tavsiflanadi:

- ➔ syujet mavjudligi;
- ➔ qahramon va qarshi qahramon;
- ➔ komik konflikt;
- ➔ kulminatsiya va hal etuvchi holat.

Bu elementlar professional dramaturgiya qoidalari bilan mushtarakdir. Qiziqchilar o'z chiqishida nafaqat so'z, balki imo-ishora, jest va harakatlardan ham foydalanishi mumkin. Bu aktyorlik mahoratining muhim jihati ekanligi sir emas. Qadimda qiziqchilar sayil, to'y va katta-kichik milliy bayramlarda chiqish qilganlar.

Ularning tomoshasi ommaviy xarakterda bo'lib, tomoshabin bilan yuzma-yuz muloqotga asoslangan. Bu jihat aslida, interaktiv teatr elementlariga yaqindir. Askiya va qiziqchilik san'ati aktyorlik mahoratini shakllantirishda o'ziga xos maktab vazifasini o'tagan.

Ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilganimizda, askiyachi va aktyor uchun eng muhim mezonlar borki, bularsiz ular ijodi rivojlanmaydi. Ulardan asosiylarini sanab o'tamiz:

Nutq texnikasi askiyachi uchun birinchi talab bo'lib, u ravon, aniq va ta'sirchan ruhda bo'lishi kerak. Bu esa teatr aktyori uchun ham muhim talabdir.

Psixologik tayyorgarlik – improvizatsiya jarayonida ijrochi tez fikrlash va vaziyatni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Sahna harakati – qiziqchilikda harakat va plastika muhim ahamiyatga ega. Bu jihat zamonaviy teatrd ham sahna harakati bilan uzviy bog'liq.

Improvizatsiya – bu ijodiy erkinlikning namoyon bo'lishidir. Zamonaviy teatrd, ayniqsa, komediya janrida improvizatsiya keng qo'llaniladi. Bu askiya san'ati an'analari davomiyligini ko'rsatadi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o'zbek xalq teatri shakllana boshladi. Jadidlik harakati keng quloch yoygan davrda sahnaviy asarlar tomoshabin hukmiga havola etildi. Biroq bu jarayon mutlaqo yangi hodisa, deb baholanmadi. Chunki allaqachon sahnaviy madaniyat shakllangan edi.

Askiya va qiziqchilik an'analari quyidagi jihatlar orqali teatr san'atiga ta'sir ko'rsatdi:

- ✓ sahna nutqi madaniyati;
- ✓ tomoshabin bilan muloqot;
- ✓ komik obrazlar yaratish;
- ✓ ijtimoiy tanqid.

Ko'plab aktyorlar xalq tomoshalarida qatnashib, o'zining ijodiy qirralarini o'stirgan, rivojlantirgan. Shu bois, milliy teatrni xalq ijodiyotidan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Askiya va qiziqchilik san'atida kulgi faqat ko'ngil ochish vositasi emas. U tanqidiy fikrlashni rag'batlantiruvchi ijtimoiy mexanizmga aylanib ulgurdi. Yumor orqali adolatsizlik tanqid qilinib, axloqiy me'yorlar mustahkamlanadi, ijtimoiy tenglik g'oyasi ilgari suriladi.

Masalan, "Ilm va diplom" to'g'risida bo'lgan aksiyani ko'rib chiqaylik.

(Uch nafar askiyachi gurunglashib o'tiribdi)

1-askiyachi: – Hozir odamlarimiz shunaqa bilimli bo'lib ketganki, uyidagi kitob javonida turgan kitoblarni emas, balki "Instagram"dagi mashhurlarning nechta kiyimi borligini yoddan bilishadi. Kitobning varag'ini ochishsa – uyqu keladi, telefonning ekranini ochishsa – uyqu qochadi.

2-askiyachi: – E, bu nimasi! Hozir ba'zi "madaniyatli" yoshlarimiz uchun diplom – bu bilim belgisi emas, balki to'yda qiz tomonga ko'rsatiladigan "vizitka" bo'lib qoldi. Universitetga bilim olish uchun emas, "Diplomi bor ekan" degan nom olish uchun borishadi.

3-askiyachi: – To'g'ri aytasiz. Yaqinda bittasidan so'rasam: "Nima uchun o'qiyapsan?" deb, u bo'lsa: "Otam aytdilar, diplom bo'lsa, hech bo'lmasa birorta idoraga borib konditsionerning tagida o'tirasan," deydi. Ilm olish emas, salqin joyda o'tirish – asosiy maqsad!

1-askiyachi: – Shuning uchun ham hozir madaniyatimiz "virtual" bo'lib ketyapti. Avtobusda

bitta nuroniy otaxon chiqsa, yoshlar darrov "madaniyatli" bo'lib, ko'zini yumib, musiqa eshitib, "uxlab" qolishadi. Tezroq uyg'onishlari uchun faqat "Wi-Fi" o'chib qolishi kerak.

2-askiyachi: – Eng achinarlisi, hozir kitob do'konlariga kirsangiz – odam kam, lekin "Fast-food" xonalarda navbat shunaqaki, go'yoki u yerda tekinga "aql" tarqatilyapti. Qorin to'q, lekin kalla... "quvvatlagich" kutyapti.

Xullas, madaniyat – bu faqat chiroyli kiyinish yoki qimmat telefon ko'tarib yurish emas. Haqiqiy madaniyat – bu kitobning qadrini bilish, navbatda turishni o'rganish va odamlarga chin ko'ngildan hurmat ko'rsatishdir. Bunday payrovlar orqali madaniyatli jamiyatning ichki nuqsonlari – **yuzaki bilimdonlik, kitobxonlikning pasayishi va jamoat joylaridagi odob masalalari** tanqidiy-hazil ruhida ifodalanadi.

Eski askiyalarning asosiy qoidalari:

Tezlik: Javob soniyalar ichida aytilishi kerak.

Parda: Gap ochiq aytilmaydi, qiyoslash orqali yetkaziladi.

Luqma: Boshqa askiyachining gapini "ilib" ketish

Masalan, **"Qovun" mavzusidagi askiyani ko'rib chiqsak.**

1-askiyachi: – Mana bu birodarimiz shunaqa **"oq urug"** qovunki, uzoqdan yaraqlab ko'rinadi, lekin ichiga pichoq ursangiz, hali pishmagan, "xom" chiqadi.

2-askiyachi (darrov javob qaytaradi): – Mayli, men "oq urug" bo'lsam bo'lay, lekin sizga o'xshab **"bo'rikalvak"** emasman – siringiz olabula, ko'rgan odam qo'rqib ketadi, ichingiz esa faqat suv!

3-askiyachi (birinchisiga): – Siz bu kishini qo'ying, o'zingiz **"qizil gulobi"** bo'lib qolibsiz. Rangingiz qip-qizil bo'lgani bilan, bozorda hech kim olmaydigan, ezilib ketgan "shalop" qovunning o'zginasisiz-ku!

1-askiyachi: – Ha, biz-ku "gulobi" ekanmiz, lekin siz **"qirqma"** qovunsiz. Na mazasi bor, na hidi bor. Faqat polizda yer egallab yotibsiz, xolos.

Qadimiy askiyada **shaxsiyatga tegmay**, faqat o'xshatish bilan raqibni mot qilish asosiy mahorat hisoblangan.

Xullas, askiya san'ati jamiyatdagi nuqsonlarni xalqqa yetkazishda asosiy usul vazifasini o'tagan. Yoki insondagi qusurlarni ayni yumir orqali yetkazish urf bo'lgan. Ushbu san'at turini asrab kolib, kelajak avlodga yetkazish maksadida davlatimiz rahbarining "Respublikada milliy askiya va qiziqchilik san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga ko'ra, Marg'ilon shahrida Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi

Teatr

respublika askiya va qiziqchilik san'ati markazi tashkil etildi. Markazning asosiy vazifalari etib:

➔ askiya va qiziqchilik ijrochiligi yo'nalishida "Ustoz-shogird" an'alarini rivojlantirish, iste'dodli yoshlarni tarbiyalash, ularning ijodiy salohiyatini qo'llab-quvvatlash, madaniyat va ta'lim muassasalarida askiya va qiziqchilik san'ati to'garaklarini tashkil etish;

➔ o'zbek xalq og'zaki ijodining askiya va qiziqchilik san'atini saqlash va targ'ib etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish;

➔ askiya va qiziqchilik bilan shug'ullanuvchi ijodkorlarga har tomonlama ko'maklashish, ommaviy bayramlar va madaniy tadbirlarda ularning faol ishtirokini ta'minlash, mam-lakatimizda va xorijiy davlatlarda gastrol faoliyatini amalga oshirish, festival, ko'rik-tanlov, ijodiy kechalar, askiya va qiziqchilik tomoshalarini tashkil etish;

➔ askiya va qiziqchilik san'atining "payrov", "qofiya", "bahri-bayt", "afsona", "radif", "aytishuv", "rabbiya" kabi noyob shakllarini asrash va targ'ib etish, sahnaviy syujetlarini rivojlantirish hamda iste'dodli so'z ustalarining ijod fondini va maxsus adabiyotlarni yaratish.

Endilikda har yili so'z ustalari va qiziqchilar o'rtasida "Xush kayfiyat" respublika ko'rik-tanlovi hamda askiya kechalari o'tkaziladi.

Askiya va milliy qiziqchilik san'atimizni jahon miqyosida targ'ib qilish maqsadida har ikki yilda bir marta "Tabassum" xalqaro kulgi festivalini tashkil etish rejalashtirilgan.

Endilikda madaniyat markazlari, madaniyat va san'at yo'nalishidagi ta'lim tashkilotlarida askiya va qiziqchilik san'ati to'garaklari ochildi.

Ijodiy jamoalar va yozuvchi-dramaturglar tomonidan birgalikda yaratilgan hajviy asarlarni sahnalashtirish va aholiga xush kayfiyat ulashishga qaratilgan konsert-tomosha tadbirlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida:

✔ har yili kamida 3 ta ilmiy-tadqiqot ishlariga davlat buyurtmasi tanlovlar asosida shakllantiriladi;

✔ har yili kamida 5 ta sahnada namoyish etishga mo'ljallangan hajviy asar uchun davlat buyurtmasi beriladi;

✔ ijodiy tanlov asosida erkin ijodkor va jamoalar tomonidan har yili kamida 10 ta konsert-tomosha tadbiri va askiya kechalariga tayyorgarlik ko'rish va ularni o'tkazish bilan bog'liq xarajatlar qoplab beriladi;

✔ har yili kamida 25 ta yuksak badiiy saviyadagi Internet va ijtimoiy tarmoqlar uchun mo'ljallangan audiovizual asarlar yaratish uchun davlat buyurtmasi beriladi. Bunda eng keng

ommalashgan 5 ta audiovizual asar ijodkorlari Madaniyat vazirligi hay'atining qarori bilan bir martalik pul mukofoti bilan taqdirlanadi. Karim Zaripov nomidagi Respublika estrada va sirk kolleji hamda Farg'ona ixtisoslashtirilgan san'at maktabida "Askiya va qiziqchilik san'ati" yo'nalishi ochiladi.

Bugungi kunda markazda bir-biridan ajoyib loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, vodiy teatrlari bilan hamkorlikda ko'plab spektakllar sahnalashtirila boshlandi.

Jumladan, davlat buyurtmasi asosida tayyorlangan "Kulgu karvoni" spektaklida xalqimiz ma'naviyatini yuksaltiruvchi, milliy kulgi san'atini tarannum etuvchi ruh yaqqol seziladi. Rejissyor Fatxulla Xo'jayev tomonidan sahnalashtirilgan ushbu asar o'zining mazmun-mohiyati, sahna dekoratsiyasi, kulgi va ijtimoiy ishoralarga boy g'oyaviy yondashuvi bilan tomoshabinlarga manzur bo'ldi.

Spektaklning e'tiborga molik jihati nimada? Unda yosh askiyachilar faol ishtirok etgani e'tirofga arziydi. Ularning sahnadagi dadilligi, og'zaki ijodiyoti, improvizatsiyaga boy chiqishlarini tomoshabin olqishlab kutib oldi. Ustoz-shogirdlik an'alarining bardavomligi, yoshlarning bu san'atga mehr bilan yondashayotganlari "Kulgu karvoni" spektaklini askiyabozlik maktabining jozibador namunasiga aylantirdi.

Askiyaga boy, kulgiga to'la, mazmunga xos spektakl mutaxassislar tomonidan yuqori baholandi. Bu kulgi san'atining yana sahnaga qaytayotganidan dalolat beradi. Ayniqsa, spektaklda latifa va improvizatsiyaning ko'paytirilishi tomoshabinni befarq qoldirmaydi. Ekspertlar fikriga ko'ra, "Kulgu karvoni" tomoshabiniga nafaqat kulgu, balki tarbiya, hayotiy haqiqat va milliy ruh kayfiyatini tortiq qiladi.

"Tabassum" kulgi teatri 1980–1990-yillarda shakllangan bo'lib, milliy qiziqchilik va askiya an'alariga tayangan. Teatr repertuaridan maishiy-ijtimoiy mavzudagi sahna ko'rinishlari,

askiyaga asoslangan jonli bahslar, qiziqarli dialoglar o'rin olgan edi. "Tabassum" kulgi teatri – o'zbek milliy yumor va satira an'alariga asoslangan sahnaviy jamoa bo'lib, XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan. Teatr repertuarida askiya, qiziqchilik, sahna miniatyuralari va maishiy-ijtimoiy mavzudagi komedik ko'rinishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. U folklor va professional teatr o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi. Uning tomoshalarida hozirjavob dialog, mimika va plastika, milliy kolorit, xalqona obrazlarga keng o'rin berilgan.

"Tabassum" kulgi teatrining o'ziga xosliklari nimada edi, degan savol tug'iladi. U juda ham oddiy jihatlarni o'ziga jamlagan. Ya'ni, u kulgi madaniyatini saqlashga xizmat qilgan, askiya va qiziqchilikni professional sahnaga olib chiqqan, yosh ijrochilar uchun maktab vazifasini bajargan, zamonaviy o'zbek komediya teatri shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

"Tabassum" kulgi teatri – o'zbek xalq yumor an'alarini zamonaviy sahna talablari bilan uyg'unlashtirgan ijodiy jamoa hisoblanadi. U folklor va teatr san'atining sintezi sifatida madaniyatshunoslik va teatrshunoslik nuqtayi nazaridan muhim tadqiqot obyektidir. Ilmiy jihatdan qaralganda, "Tabassum" tomoshalarini xalq og'zaki ijodini professional sahna dramaturgiyasi bilan uyg'unlashtirgan namuna sifatida baholash mumkin. Bu yerda askiya janri

sahnaviy kompozitsiya, rejissyorlik yechimi va aktyorlik mahorati bilan boyitilgan.

Askiyaning YUNESKO nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilishi uning xalqaro darajadagi obro'-e'tiborini oshirib yubordi. Bu esa o'zbek xalqi teatr an'alarining jahon madaniy makonida ham e'tirof etilganini anglatadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, askiya va qiziqchilik san'ati o'zbek milliy teatrining tarixiy va estetik ildizini tashkil etadi. Ularning improvizatsiyaviylik, obrazlilik, dramaturgik element va ijtimoiy mazmun kabi xususiyatlari professional teatr san'ati bilan uzviy bog'liqdir.

Bugungi kunda askiya san'atini avloddan avlodga qoldirish maqsadida "Askiya sayllari" tashkil etilmoqda. Askiya san'ati nafaqat san'atimizning, balki milliy an'ana va qadriyatlarimizning ham ajralmas qismi. Shuning uchun ham askiya san'atini rivojlantirishimiz, yoshlarning askiyaga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytirishimiz lozim. Kelgusida ham "Askiya sayllari"ni muntazam ravishda o'tkazish rejalashtirilgan.

Xalqona an'analarni chuqur o'rganish va ularni zamonaviy teatr amaliyotiga tatbiq etish milliy madaniyat rivojini belgilaydi. Shu bois, askiya va qiziqchilikni nafaqat folklor janri, balki milliy teatr estetikasining muhim tarkibiy qismi sifatida tadqiq etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Respublikada milliy askiya va qiziqchilik san'atini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida: PQ-222-son qaror, 2023-yil 11-iyul.
2. Rahmonov M. O'zbek teatri tarixi. – Toshkent: Fan, 1975.
3. Qodirov M. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1967 yil.
4. O'zbek milliy ensiklopediyasi. – Toshkent. 2000–2005 (ko'p jildli nashr).
5. Abdullayev A. Teatr nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1988.
6. Madaniyat va san'at sohasiga oid ilmiy to'plamlar. 2010–2022-yillardagi nashrlar.